

AHMET KARTAL**

Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler 1-*

Reflections from Baykara's Gathering
-Literary Gatherings 1-

Ö Z E T

Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül edip gelişerek tekâmüle ulaştığı coğrafi mekânların başında hiç şüphesiz Maverâünnehir ve Türkistan bölgesi gelmektedir. Bunda bu bölgelerde hüküm süren Türk asıllı sultanlar, devlet erkânı ve halî vakti yerinde olan ilim-irfan sahibi kimselerin tertip ettiği ve daha sonra "Baykara Meclisleri" olarak genel kabul gören edebiyat ve kültür meclislerinin önemi çok büyüktür. Oluşturulan bu tip meclislerin hüviyetini bize aktaran en önemli eserlerden birisi hiç şüphesiz Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî'nin *Bedâyi'ü'l-vekâyi'* isimli kitabıdır. Bu çalışmada, Buhârâ'da 14 Şubat 1514 tarihinde ve daha sonraki günlerde tertip edilen ve bu eserin müellifi Vâsîfî tarafından aktarılan edebî meclislere yer verilecektir.

ANAHTAR KELİMELER

Meclis, Baykara meclisi, şiir, lügaz, muamma, hikâye, ödül

ABSTRACT

Maverâünnehir (Mâwarâ' an-Nahr/Transoxania) and the Turkistan region are among the leading geographical regions where the Turkish culture and civilization have been formed and developed. The Turkish sultans who ruled those lands, their high official and educated elites of the society would organize meetings, store and discuss poetry, which were later known as the Baykara Meclisleri (literary gathering organized by Baykara), and those gatherings had great influence on the formative period of Turkish culture and civilization in those lands. The *Bedâyi'ü'l-vekâyi'* by Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî is one of the important works which gives information about the characteristics of those meetings. This article will examine the literary gathering mentioned in Vâsîfî's work, with a particular focus on the one dated to 14 February 1514, and some other organized in the following days.

KEYWORDS

majlis, literary gatherings of Baykara, poetry, lügaz, muamma, story, award.

Giriş

Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül edip gelişerek tekâmüle ulaştığı coğrafi mekânların başında hiç şüphesiz Maverâünnehir ve Türkistan

* Makalenin Geliş Tarihi: 07.09.2018 / Kabul Tarihi: 29.10.2018.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (ahmetkartal38@gmail.com).

bölgesi gelmektedir. Bunda, bu bölgelerde hüküm süren Türk asıllı sultanlar, devlet erkânı ve hali vakti yerinde olan ilim-irfan sahibi kimselerin tertip ettiği ve daha sonra “Baykara Meclisleri” olarak genel kabul gören edebiyat ve kültür meclislerinin önemi çok büyüktür. Bu meclislerde; genellikle “şiiir”, “muamma”, “lügaz”, “tarih düşürme”, “nazire”, “inşa/mektup”, “musikî”, “minyatür” ile “çeşitli dinî ve ilmî mevzular”ın sohbet ve tartışma konusu olduğu müşahede edilmektedir. Ayrıca bu meclislerde herkes kendi hünerini göstermekte, şakalaşmalar olmakta, satranç ve çeşitli eğlence oyunları oynanmakta, güreş tutulmakta, şiirler okunmakta, şarkılar söylenmekte, Firdevsî’nin *Şeh-nâme*’si ile Hâfız-ı Şîrâzî ve Abdurrahmân-ı Câmî’nin *Dîvân*’ı okunmakta, çeşitli dinî konular üzerine tartışmalar yapılmakta, yorumlanması istenen ayetlerin tefsiri yapılmakta, çeşitli içecek, tatlı ve yemeklerin sunulduğu ziyafetler verilmektedir (geniş bilgi için bak. Kartal 2017: 13-50).

Baykara Meclislerinden Yansımalar

Oluşturulan Baykara meclislerinin hüviyetini bize aktaran en mühim eserlerden birisi hiç şüphesiz Zeynuddîn Mahmûd-ı Vâsîfî’nin *Bedâyi’u’l-vekâyi’* isimli kitabıdır (bak. Yıldırım 2001: 159-60; Kartal 2017: 14). Bu eserde, Maverâünnehir ve Türkistan coğrafyasında düzenlenen edebî meclislerin özelliğini gösteren çeşitli anlatımlar ve meclis tasvirleri yer almaktadır. Buhârâ’da 14 Şubat 1514’te ve daha sonraki günlerde tertip edilen ve bu eserin müellifi Vâsîfî tarafından aktarılan edebî meclislerin hüviyeti ile meclislerden bazı manzaralar/yansımalar şu şekildedir (bak. Vâsîfî 1349: 234-254):

Ubeydullah Han’ın Lugazdaki Mahareti

18 Zilhicce 919/14 Şubat 1514’te âlemi aydınlatan güneş, zafer sancaklarının küçük hilâli olan Ubeydullah Han, Allah’ın inayetiyle Karşî vilâyetinin doğusunda doğdu. Daha sonra Buhârâ’ya gitti ve orayı cennet bahçesine dönüştürdü. Buhârâ’ya geldiğinde, Buhârâ’nın civarında bulunan ileri gelen ve seçkin kimseler onu karşılamak için toplanmışlardı. Hâce Hâşimî’nin yanında bulunan Vâsîfî, kutbu’l-aktâb/büyük şeyh Hâce Bahâeddîn-i Nakşbendî’nin mezarının girişinde duruyordu. Sultan,

inayet buyurarak Hâce Hâşimî'den; "Siz, Mevlânâ Kâtibî'nin lugazını hiç gördünüz mü?" diye sordu. Hâce Hâşimî, "Onun göz için söylediği meşhur lugazı şudur." dedi ve o lugazı okudu:¹

مرا دو یار جهان دیده و دو همزادند
 که یک زمان نتوانم گریز از ایشان کرد
 دونر گسند تر و تازه و قت صحت نفس
 شونداگاه مرض هردو چون شکفته ورد
 دو تو آمد که هرگز به یکدیگر نرسند
 به خانه کرده و طن هر یکی مجرد فرد
 به هیچ گاه زمن جامه ای طلب نکنند
 هوا اگر چه بود گرم و گر چه باشد سرد

Benim için güngörmüş/tercübeli ve aynı zamanda dünyaya gelen iki dost vardır. Onlardan bir an bile olsun ayrı duramıyorum. Sağlıklı olduklarında, yeni ve taze iki nergistirler. Hastalandıklarında ise, yeni açılan gül gibi olurlar. Asla birbirlerine kavuşamayan ikizler gibidirler. Her biri tek ve müstakil/ayrı olarak bir evi vatan edinmiştir. Hava, ister soğuk ister sıcak olsun, hiçbir zaman benden bir elbise istemezler.

Ubeydullah Han; "Kâtibî'nin lugazı çoktur. Hepsi çok güzel ve makbuldür/bilinendir. Lugaz, yazım şekli son derece ritmik olan bir şiir çeşididir. Lugaz yazarların, lugaza haddinden fazla meyli vardır." dedi ve kendi lugazlarından şunu okudu:

چه چیز است ای مه من آنکه دایم
 چو انگشت نبی شق کرده مه را
 سر خود رافرو آورده ز آن رو
 که تا بوسد دمام این شفه را

Ey benim ayım! Daima, Hz. Peygamber'in parmağı gibi ayı ikiye ayıran (ve) peş peşe o dudağı öpmek için başını eğen şey nedir?

¹ Vâsifî, yaklaşık 15 beyit olan bu lügazdan bazı beyitleri eserinde zikretmiştir.

Böylece, Ubeydullah Han'ın şerefli fitratının, lugaza çok meyilli olduğu anlaşıldı. Orada bulunanların zihninden, sultanı başarılı bir şekilde öven yetkin bir lugaz söylenmesinin uygun olduğu düşüncesi geçti. Aşağıdaki lugaz, bu düşünceden dolayı söylenmiştir:

ای از فروغ روی تو يك لمعه آفتاب
وی ز آفتاب طلعت تو ماه در حجاب
شد مستتیر از رخ فرخنده تو ماه
کرد اقتباس نور زرای تو آفتاب
دریای خون ز قتل عدو ساختی بسی
بر وی روان ز کاسه سر هر طرف حباب
تیغ تو گشت شعله آتش ز خون خصم
زان آتش است خصم تو پیوسته در عذاب
آتش ز بحر شعله زنان هیچ کس ندید
جز در کف تو تیغ که کردی به خون خضاب
خصم تو بر پرید دوان ز آشیان دهر
از بس که یافت پر ز خدنگ تو چون عقاب
سر های سر کشان همه بر آستان تو ست
ای پادشاه ملک ستان و فلک جناب
شاهها شنیده ام که ترا طبع نکته دان
دارد به گفتگوی لغز میل بی حساب
از بهر طبع تو لغزی کرده ام خیال
یا والی الممالک یا مالک الرقاب
آن قصر طرفه چیست که معمار لم یزل
افر اخت بی قصور در این عالم خراب
هر جانبی گشاده دری دست قدر تش
لیکن درو نش می نتوان شد به هیچ باب
بگشاده در محاذی هم يك دودر که هست
در گو شه های قصر و ره آن به پیچ و تاب

بنشسته بر دو در به تماشا دو دیده بان
 گاهی به جلوه اند و گه اندر پس نقاب
 گویا دو کو کیند که گردیده محترق
 یا منخسف دو بدر عیان گشته در سحاب
 مانند خیمه هاست که بستند مردمان
 از عین احتیاط به هر گوشه صد طناب
 در هر یکی نشسته یکی شاه و حاجبی
 خم گشته بهر خدمت او در پس حجاب
 بالای سر نهاده کمان هر کدام لیک
 آندم شود کشیده که گردند در عتاب
 طاقی است بس شگرف به بالای آن دودر
 در زیر آن ستون معجوف به سیم ناب
 یا آنکه هست شمع منور چو بینیش
 طاق سیاه بر زبرش چون پر غراب
 تیغی است چون زبانه آتش به یک درش
 و ین طرفه تر که شعله زند در میان آب
 سیاف صنع از پی زینت نیام تیغ
 تر صیغ کرده است ز لعل و در خوشاب
 می گردد از لطافت او آب در دهان
 گویا که هست تیغ شهشاه کامیاب
 خان زمانه شاه عبیدالله آنکه هست
 بر ساحت جنابش از این قصر بی حساب
 یعنی که سر نهاده به در گاه خدمتش
 گردن کشان صف شکن حشمت اکتساب
 ای خسروی که هر که به راه تو سر نهاد
 افر اخت بر فلک سر و شد رفعت انتساب
 هر کس چو واصفی به تو آورد التجا
 ایمن شد از حوادث چرخ پر انقلاب

یا رب همیشه باد سر سر کشان دهر
بر خاک در گه تو و اقبال در رکاب

Ey yüzünün parlaklığından güneşin bir alev olduğu ve güneşe benzer yüzünden ayın utandığı (sultan). Senin kutlu yüzünden dolayı ay aydınlandı. Güneş senin re'yinden/görüşünden nur kaptı. Katlettiği düşmanın kan deryası, üzerinden kabarcık benzeri başların her tarafa akıp gideceği kadar oldu. Düşmanın kanından senin kılıcın ateş şulesi oldu. Senin düşmanların her ne kadar ateş olsa da, onlar daima azaptadır. Ateş, senin eline sürdüğün kan kınasından başka, ateş şulesi denizinde hiçbir şey görmedi. Senin düşmanın hızlıca dünya yuvasından uçarak kaçtı ki neticede, senin temreninden/okundan kartal kanat buldu. İsyankârların hepsi, başını senin eşiğine koymuştur. Ey sultan! Senin nüktedan fitratın ile sayısız lugaz söylemeye meylin olduğunu duydum. Ey mülklerin valisi! Ey şöret sahibi sultan (mâlikü'r-rikab: makamın, huzurun sahibi)! Senin fitratına uygun bir lugaz söylemeyi hayal ettim: Bâkî olan mimarın (Allah'ın) bu harap âlemde kusursuz bir şekilde bina ettiği o yeni köşk nedir? Onun kudret eliyle her tarafta bir kapı açıldı. Ancak onun içine girilecek hiçbir kapı yok. Var olan kapılardan ikisi karşı karşıya geldiğinde, kasrın köşelerinde ve onun kıvrımlı yollarında, onun iki kapısını gözetlemek için bazen cilveli bazen de yüzü örtülü iki gözcü oturmuştur. Sanki yanmış iki yıldızdı ya da bulutun arkasında sönük iki dolunay gibi olmuştu. İnsanların kurduğu çadırlar gibidirler. İhtiyat nazarından dolayı onun her köşesinde yüz organ vardır. Onun (kapısının) her birinde, bir sultan ve hâcip oturmuştu. Örtünün arkasında, onun her hizmeti için boynunu bükmişti. Hiddetlendiğinde çekip çıkarmak için her birinin başında bir yay vardı. O iki kapının üstünde büyük bir kemer vardı. O sütunun altında ise saf gümüşten bir oyuk veya ucunda parlak bir mum vardır. (Çadırın) üstündeki siyah kemer, karga kanadı gibidir. Onun kapısının biri, sanki ateş alevine benzeyen bir kılıçtır. Suyun içinde sanki daha yeni alevlendirilmiş bir ateştir. Kılıç ustası, kılıcın kınını süslemek için la'lden çok güzel bir süsleme yapmıştır. Onun letafetinden dolayı ağzı sulanıyor. Sanki muradına ulaşan şahlar şahının kılıcıdır. Zamanın şahı olan Ubeydullah Han'ın

bu köşke benzer yaptırdığı sayısız köşk vardır. Yani asiler, saf yaranlar ve kudret sahibi kimseler, onun dergâhına hizmet için baş koymuşlardır. Ey Hüsrev! Her kim senin yoluna baş koyarsa, yücelik kazanır ve başı felekten yukarı çıkar. Her kim Vâsîfi gibi sana iltica ederse, sürekli değişen feleğin oyunlarından emin olur. Ey Rabbim! Daima serkeşlerin başı senin (padişahın) dergâhında berbat olsun! Ve rikabında (hizmetinde) iseler ikbal (bulsunlar).

Muammâ-gûy ve Muammâ-güşâ² Olarak Ubeydullah Han

Vâsîfi, birkaç gün sonra, bir gece Uluğ Bey Medresesi'nde dostlarından bazılarıyla otururken birisi gelip kapının tokmağını vurdu ve Sultan Ubeydullah Han'ın kendisini çağırdığını söyledi. Haberciden sultanın meclisinde kimlerin olduğu soruldu. O da mecliste bulunanları şu şekilde sıraladı: "Azîzân" lakabıyla anılan Mevlânâ Mahmûd-ı Belhî, Mevlânâ Mahmûd-ı Belhî'nin kardeşi Mevlânâ Ebû Yûsuf, Mevlânâ Efserî, Hâfız Mîrâsî, Mevlânâ Mahmûd³, Mevlânâzâdehâ-yı Semerkandî/Semerkandlı Mevlânâzâdeler, Şeyhzâdehâ-yı Pûrânî/Puranlı şeyhzâdeler. Ardından ben ve kabiliyette yetkin Mevlânâ Mahmûd-ı Münşî lakaplı oğlum Muhammed Şerîf bile varız. Mevlânâ Mahmûd'un bir hamamcı genç için söylediği şu matla beyti büyük bir şöhrete sahiptir:

بر سرآب چوای سرو روان بنشستی
سرآب همه خوبان جهان را بستی

Suyun başında, yürüyen servi gibi oturdun. Suyun başında, dünyanın bütün güzellerini bağladın (kendine hayran edip hareketsiz kıldın).

Vâsîfi, Ubeydullah Han'ın meclisine katıldı ve yukarıda zikredilip metni verilen lugazı sultana takdim etti. Yüce mertebeli Ubeydullah Han, gerek Vâsîfi'yi tarif etmekte gerekse ona gösterdiği sevgide öyle abartılı davrandı ki mecliste bulunanların çoğunluğunun algısı değişti.

² Muamma söyleyen ve çözen.

³ Asıl adı Muhammed Şerîf'tir.

Daha sonra Ubeydullah Han: “Muammâ ilminin üstatları, muammâyı tahlil ederken 5 cüzden yukarı geçememişlerdir. Biz bu tahlili 6 cüze ulaştırdık.” dedi ve isim belirtmeden şu muammayı okudu:

آنکه و اقف ز حال برجیس است
نام نیکش ارسطالیس است

Bircis’in hâline vakıf olanın güzel adı Aristoteles’tir.

Vâsıfî, bu muammâyı biraz düşündükten sonra çözüp: “Bu muammâ, “İlyâs” ismi için söylenmiştir. Aristoteles ismi, 6 isme tahlil olunmuştur.” dedi. Bunun üzerine Ubeydullah Han, sanki ağzından inciler saçarcasına: “Vâsıfî’nin tarif ve tavsifinden işittiğimiz şeylerde bunun kat kat fazlasını görüyoruz.” dedi. Şu beyit, yumuşak bir dille söylenmiştir:

می شنیدم که بهتر از جانی
چون بدیدم هزار چندانی

Candan daha iyi olduğunu işitirdim. Ancak onlardan binlerce olduğunu gördüm.

Meclistekiler, Vâsıfî’den bir muamma okumasını isteyerek: “Siz isim belirtmediğiniz bir muammânızı söyleyin. Biz de geleneğe uygun olarak çözelim.” dediler. Vâsıfî, Ubeydullah Han’ın ismine söylenmiş iki muammasını okudu. Her iki muammayı da sultan, isimsiz olarak çözdü. Bu iki muamma şu şekildedir:

بود خورشید فلک چون ذره پیش دلستان
روی خویش دید و بنشست آفتاب ذره سان
همین با لطف و احسانش نمی باید شدن مایل
که جنگش نیز اعلامی نماید ناو کش در دل

Feleğin güneşi, güzelin yanında sanki bir zerre idi. Güneş, onun güzel yüzünü gördü ve az bir zaman oturdu. Onun lütuf ve ikramından dolayı kimse ona meyletmemeli. Eğer savaş ilan ederse, onun oku gönülde olsun.

Akabinde Ubeydullah Han, Vâsîfî'ye: "Sizin muammâlarınızın üslubu, bilindik. Galiba sizin muammâlarınızı, ekseriyetle isimsiz olarak bulabiliyoruz. Kolayca hatırlayabildiğiniz birkaç muammânızı yazın." dedi. Vâsîfî, hatırındaki 80 muammâsını yazdı. Ancak sultan, Vâsîfî'ye; "Kolaylıkla bulunsun diye muammâya ait isimleri yazmışsınız." deyince, isimlerin yazıldığı sayfaların üst kısımları kesilerek sultana verildi. [Bu muammalardan bazıları şu şekildedir]:

سلطان صفت به دیده در آید خیال او

کردم حباب خون جگر چتر آل او [آدم]

Onun hayali, göze sultan gibi göründü. Ciğer kanının kabarcıklarını, onun kırmızı çadırı yaptım. [Âdem]

فتاد آتش شوق تو در میانه دل

بسوخت شعله عشقت ستون خانه دل [علا]

Gönlümün ortasına, senin şevkinin/aşkın ateşi düştü. Gönül evinin sütununu, senin aşkın alevi yaktı. [Alâ]

ابر می گرید و بر طرف چمن می گردد

در هوای قد آن سرو چو من می گردد [حسن]

Bulut, çimenliğe doğru yönelip ağladığında, o servin/güzelin boyunun arzusuyla bana yöneliyordu. [Hasan]

سرز محتاجان فکر ای شوخ سنگ

تادم تیغ تو گردد لاله رنگ [حسین]

Ey cilveli sevgili! Başım senin kılıcının kanyıyla lâle renkli/kırmızı oluncaya kadar muhtaçlar gibi başımı eğme. [Hüseyn]

خواهد ز ما بپوشد رخسار ماه خود را

آن مه دگر نماید زلف سیاه خود را [الوند]

O ay yüzlü güzel! Yüzünü(n güzelliğini) bizden gizleyecek, sonra ise siyah saçını gösterecek. [Elvend]

به بستان آب جویان شد به هر سوی
چو گل رخسارم آمد بر لب جوی [سالمی]

Gül yanaklım, suyun kenarına geldiğinde, su arayanlar, her yandan gül bahçesine doluştu. [Sâlimî]

زاهد که بود به خود نمائی مشهور
یک ذره از آن نباشدش ذوق و حضور
هر دم کند انکار و پریشان گوید
رندان جهان را ز سر کبر و غرور [حمزه]

Zahit, kendisini göstermekle meşhurdur. Onda, bir zerre zevk ve huzur yoktur. Her zaman (hakikati) inkâr eder ve (sözü) sıkıntılı söyler. Cihan rintlerinin başındaki, bir gurur ve kibirdir (o). [Hamza]

چون به هر بی سر و پائی واسر پامی بخشد
جامه ای عاقبت آن ماه به ما می بخشد [امامی]

Her çaresize çare bahşettiğinden, o ay (yüzlü güzel) bize, (güzel) âkıbet elbisesini verdi. [İmâmî]

کرد یاد روی شیرین کوه کن در بیستون
آه از دل بر کشید و شد دل او غرق خون [شاه ادهم]

Kûh-ken/Ferhâd, Bîsütun'da Şîrîn'in yüzünü andı. Yüreğinden bir ah çekti ve gönlü kanla doldu/üzüntü ve gama boğuldu. [Şâhedhem]

روی اورا که شدم واله و حیران به یقین
ای که گوئی بدمن پیشتر آورو به بین [ایوب]

Onun (güzel) yüzüne yakından hayran olup şaşırđım. Ey benim kötülüğümü söyleyen, keşke daha önceden o güzeli getirip bana gösterseydin. [Eyyûb]

به می خر قه ای زاهد نامدار
گر آلودگی یافت دل پاک دار [زکی]

Şöhretli zahidin hırkası, şaraba bulaşıp kirlense de gönlü temizlendi. [Zekî]

خیز ای دل رو به جستجوی دوست
دیده روشن کن به خاک کوی دوست [زینتی]

Ey gönül! Dostu bulmak için kalk. Dostun köyünün toprağıyla gözünü aydınlat. [Zînetî]

سوزند پیروشان کلچهر مرا
زان جمله نماید مه من مهر مرا [ولی]

Benim gül yüzlü sevgilimi, peri gibi olan güzeller görünce yandılar. Bu cümleden benim ayım, güneş gibi göründü. [Velî]

جهان يك جو به چشم زاهد آید
به چشم من ولی جو زاید آید [عبید]

Dünya, zahidin gözüne bir arpa (olarak) görünür. Ancak benim gözümde arpa, daha fazladır/daha değerlidir. [Ubeyd]

خواست تا دل ره برد سویش به کو یشرو نهاد
عقل شد بی پا و بر گردید و حیرت دست داد [ذید]

Gönül, onun bulunduğu mahalleye doğru gitmeği isteyerek köyüne yüz döndürdü. Akıl ise, şaşırarak hayrete düştü. [Zeyd]

دل مجروح دور از آن می ناب
هست چون ماهی جدا از آب [شاهی]

Yaralı gönül, saf şaraptan uzak kaldığında, sudan ayrı düşen bir balık gibidir. [Şâhî]

باشد روان همیشه ز چشمان اشکبار
زان سرو سایه پرور من آب در کنار [روح]

Suyun kenarındaki gölge salan servimden dolayı, gözlerimden
daima yaşlar akar. [Rûh]

نریم ز دیده دگر اشک ناب
چو شهری بمرند در زیر آب [سهراب]

Şehirdekiler, sulardan boğularak ölecekleri için artık gözyaşı
dökmeyeyim. [Sührâb]

زان مه که نخست مهربان شد ظاهر
هر لحظه ز مهر شد به رویم ناظر
دل با سر مهر بود پیوسته کنون
نو میدش بین از عدم مهر آخر [حسام]

O ay gibi olan güzelden ilkönce güneş/sevgi ortaya çıktığı için
her zaman o merhametle yüzümde güneş belirir/yüzüme bakar.
Gönül şimdi, güneşe/merhamete bağlıdır. Sonunda güneşin/
merhametin yokluğundan ümitsizliğini gör. [Hüsâm]

رقیبانرا به خوان وصل خود هر دم صلا گوئی
کسی را از محبان آخر ای مه کم صلا گوئی [معین]

Düşmanlarını her zaman seninle birlikte olmaları için çağır. Ey
sevgili! Sevenlerinden birini ise sonradan az çağır. [Mu'în]

خدا را از دل زاهد خدا را
ریا را ترك كن چو یار ما را [امیر]

Allah'ım! (Ah) Allah'ım! Zâhidin gönlünden (çektiklerim), (Ey
Zahid)! Yârimizin hatırına gönlündeki riyayı terk et. [Esîr]

دلا گر ندا آیدت ز آن جناب
تو از ذروهٔ عرش یابی خطاب [عطائی]

Ey gönül! Eğer o cenaptan/güzelden bir nida/ses gelirse, sen ar-
şın zirvesinde bir hitap bulursun. [Atâ'î]

گفتم ای ماه چسان قصد کنی سوی قلم
پنجه بگشاد و دو انگشت قرین ساخت به هم [سیف الله]

Ey mah! Kalem yönüne nasıl kastediyorsun/kalemi nasıl
kullanıyorsun deyince, pençesini açtı ve iki parmağını birbirine
yaklaştırdı. [Seyfullah]

ببین نزد آن شاه عا لیمقام
ز تعظیم آخر به زانو کرام [معین]

O yüce makamlı şahın büyüklüğünden dolayı, sonunda cömert-
lerin (nasıl da) diz çöktüklerini gör. [Mu'în]

جان من در دور لعل آن حیب
از لب یاقوت او شد با نصیب [ایوب]

Benim canım, o sevgilinin la'l dudağının yuvarlağındadır. Onun
yakut dudağından bana nasip oldu. [Eyyüb]

به پیشت واصفی هر لحظه باید
رخ خود را بساید چون نشاید [انس]

Vasıfî, senin huzurunda bulunduğunda, (sana bakmaya) layık
olmadığından kendi yüzünü her lahza parlatmalı.[Üns]

گفت هستی با سگانم در شمار
دارد آن مه آخر از ما اعتبار [نادری]

Sen, benim köpeklerim zümresindensin, dedi. Neticede, o ayın
itibarı bizden dolaydır. [Nâdirî]

در دل خسته بی تاب و توان
واصفی غیر مهم نیست بدان [غواص]

Ey Vasıfî! Güçsüz ve kuvvetsiz/yorgun ve yaralı gönlümde, benim ay yüzlümden başkasının olmadığını bil. [Gavvâs]

در لباس ناز آن سرو روان
زیور خود را نماید هر زمان [عزیز]

O serv-i revân/yürüyen güzel, naz elbisesinde her zaman kendi süsünü gösterir. [Azîz]

بر آمد گل از شرم تو سرخ و زرد
چو طرف چمن روی تو جلوه کرد [محتتی]

Senin yüzün, çimenlikte ortaya çıktığında/görüldüğünde, çiçek senden utandığı için kızarıp soldu. [Mihnetî]

دل برد و زیر زلف نهان کرد آن ملیح
آمد صبا و بر همه کس ساخت آن صریح [بابر]

O güzel, gönlü alıp/kendine çelip saçın(ın) altına gizledi. Saba, gelerek onu herkese aşıkâr kıldı. [Bâbüür]

خون دل با درد بیحد در لباس خوشدلی
این همه دارم ز عشقت حاصل از بیحاصلی [مزید]

Gönül kanı, sayısız dertle gönül hoşluğu elbisesindedir. Bu sahip olduğum her şey, bir şeye sahip olmaksızın aşkına sahip olmaktan hâsıl oldu. [Mezîd]

گاهی در کوچه گه در طرف بامی
تو روی خوب داری می خرامی [رحمی و خرمی]

Bazen sokak bazen dam/çatıtarafında sahip olduğun güzel yüzünle nazlı yürürsün. [Hurremî ve Rahmî]

به مال و فضل در آفاق تا براری نام
سفر شعار کن و خواب کن به دیده حرام [عباس]

Senin malın ve faziletinle isminin feleklere kadar yücelmesi için seferi şiar kıl ve gözüne uykuyu haram et. [Abbâs]

از باده گذشت هر که مرد است
انجام شراب روی ذرد است [امین و حیدر]

Şaraptan vazgeçen kimse, merttir/erkektir. Şarabın sonunda yüz sarıdır. [Emîn ve Haydar]

به سنگم زنی هر دم ای سیمتن
به سنگ تو خوبست احوال من [سنجر]

Ey gümüş bedenli güzel! Her zaman benim taşıma vurursun. Benim ahvalim senin taşın için hoştur/uygundur. [Sencer]

این چه چشمست ای کمان ابرو
مرده مجروح ناوکت هر سو [امجد]

Ey kaşları yay gibi olan güzel! Bu ne gözdür. Senin kirpiklerin her tarafa yayılıp (herkesi) yaralamış ve öldürmüştür. [Emced]

از درد عشق عاشق بیچاره آد کرد
تا مدعی به ماه جمالش نگاه کرد [عیسی]

Müddei/rakip, senin cemalinin ayına baktığından beri, çaresiz âşık, aşk derdinden dolayı ah etti. [Îsâ]

قول حکما که حق نماید
بیش سخن تو باطل آید [سعید]

Gerçeği gösteren hekimlerin/filozofların sözleri, senin sözünün önünde batıl/boş olur. [Sa'îd]

باده نوشیم هر کجا باشد
تا جهان بر مراد ما باشد [برهان]

Cihan muradımız üzerine olana kadar her yerde şarap içtik. [Burhân]

Bu muammaların çözülmesi için 14 tanesinin isminin söylenmesi gerekmiştir. Diğerlerini ise Ubeydullah Han, isimsiz olarak çözmüştür.

Bir Gece Meclisinden Bazı Manzaralar

Kafiye Dersindeki Tartışma

Ubeydullah Han, bir gece mecliste Mahmûd-ı Azîzân'dan "kafiye" dersi alıyordu. Konu فاعله ما لم يسم (terc.:fâili/öznesi zikredilmemiş mef'ûl/tümleç)'e geldi. Mevlânâ Mahmûd-ı Münşî'nin oğlu derse müdahale ederek: "Bu tarif, hiçbir ferde uygun düşmedi. Çünkü her 'ferd', her mef'ûlün 'ma'rûf'u değildir." dedi. Müderris Mahmûd-ı Azîzân ise bu konuda: "Ferdlerin tamamıdır." şeklinde cevap verdi. Zeynüddîn-i Vâsîfî de bu konuda: "Bu cevap bu şüpheyi gidermez." diye görüş beyan etti. Meclistekilerin ekseriyeti, Zeynüddîn-i Vâsîfî'ye katıldıklarını belli ettiler. Bu durum, Ubeydullah Han'ın utanmasına sebep oldu.

Mecliste Anlatılan Hikâyeler

Ubeydullah Han, kafiye dersinden sonra: "Bu gece, Mevlânâ Vâsîfî misafirdir. Ondan isteğimiz, hikâye ve nazireler söylemesidir. Ayrıca dikkat çeken zarif latifeler anlatmasıdır." buyurdu. Bu sözü söyledikten sonra, kitabı evvânın/tâkın kenarına bırakıp şöyle buyurdular: [İşitildiği gibi] Herât'ta Mevlânâ Dervîş Dîvâne-i Şem'rîz denilen bir şahıs vardır. O, delilerin akıllılarından. Ondan makul, tatlı/şirin hikâyeler ve makbul, güzel sözler nakledilir. Eğer ondan birkaç tane söz nakledilirse uygun olur.

Birinci Hikâye

Bir gün Mevlânâ Dervîş, Herât şehrinin çarşısının başında durmuştu. Büyük bir topluluk, onun çevresinde toplanmıştı. Sesini yükselterek: "Ey cahil ve akılsız topluluk! Ey gafil halk! Kutlu ve mübarek bir dönemde bulunmanıza rağmen, niçin Allah'a şükretmiyor ve onun şanına hamd etmiyorsunuz. Geçmiş zamanda din önderleri ve kesin bilgi sahipleri olan

Cüneydek⁴-i Bagdâdî, Bâyezîdek-i Bistâmî, Zindepîl-i Ahmed-i Câmî ve Abdullah-i Ensârî tarikat yolunun mürşitleri ve hakikat yolunun rehberleriydiler. Şimdi onların yerine rehber ve önder olan kimlerdir.” dedi. Peleng-i Teberânî, Hüsâmî-i Meddâh, Eşref-i Estrâbâdî ve Zengîçe Tûnî bahtsızlık, küfür, cehalet ve aptallıkla bilinip meşhur olan ve Râfizîlerin başında yer alan başka kimselerin adlarını söylediler. Ubeydullah Han ve meclistekiler, bu hikâyeye güldüler ve dediler ki: “Allah için mecliste anlatılan ve söylenen her şeyden haz aldık.”

İkinci Hikâye

Bir gün Herât şehrine bir ferseng/fersah uzaklıkta olan, geçiş güzergâhı üzerinde bulunan, 28 kemerden oluşan, yıllardır samanyolu ırmağı için bir kemer kalıbı numunesi hayal eden felek mimarının bir tarafını yeni aydan yaptığı, ancak diğer tarafının yapılamadığı, kemerlerinin bazen çok yoğun ve kuvvetli suyla dolduğu için suyun akmaya mecalinin kalmadığı, hatta kemerinin bir tarafının harap olduğu Mâlân köprüsünün;

Beyit:

رود مالان را عجایب رفتی مستانه است
پای در زنجیر و کف بر لب مگر دیوانه است

Mâlân ırmağı şaşılacak şekilde sarhoşça akar. Meğer o, ayağı zincirli ve ağzı köpüklü bir delidir.

(O/Ubeydullah Han) başındayken Şâh İsmail’in halifesi Emîr Muhammed Emîr Yûsuf ve Şâh İsmail’in ordu kadısı Kadı Alî-i Bagdâdî ulaştılar ve bu savaş/münakaşa meydanını gördüler. Kadı Alî, Emîr Muhammed’den: “Bu nasıl bir topluluk ve bu nasıl bir savaş meydanı?” diye sordu. Mîr Muhammed şu şekilde cevap verdi: “O, çok şirin/güzel sözler söyleyen, nerde oturursa halkın etrafında toplandığı ve ondan güzel, ince ve zarif nükteler dinlediği bir divanedir.” Bunun üzerine Kadı

⁴ Burada isme eklenen “kef” harfi “yüceltme” anlamı vermektedir.

Alî: “Bizde onun tatlı ve zarif sözlerinden haz alsak ne olur?” diye söyledi. Emîr Muhammed’in buyruğu üzerine Mevlânâ Dervîş’i çağırdılar. Bütün halk ise oraya toplandı. Emîr Muhammed dedi ki: Mevlânâ Dervîş ne iş yapar ve hangi önemli işle uğraşır? Dedi: Ey Efendi! Şia mezhebinin meselelerini öğreniyorum. Emîr Muhammed dedi ki: Şüphesiz, her zaman olduğu gibi millet ve mezhep sıkıntısını çekmek dinin en mühim meselesidir. Şia mezhebinin hangi meselelerini öğrendiniz. Dedi: Ey efendi! O mezhebin aslını kavradık/öğrendik, şimdi de ona göre ibadet ediyoruz. Söylediler ki: Şia mezhebinin aslı hangisidir?⁵ Kalabalıktan bir gürültü peyda oldu. Emîr Muhammed ve Kadı Alî öyle güldüler ki anlatılamaz.

Bu hikâyeyi işiten Ubeydullah Han gülmekten yerlerde yuvarlandı.

Üçüncü Hikâye

Mevlânâ Dervîş, bir gün başı mızraklı asasını eline aldı, bir gözünü bağlayıp yeri kazıdı. Her taraftan koşup Mevlânâ Dervîş’e ne arıyorsun diye sordular. O: “Benim gözümde hastalık var, onun için göz ilacı istiyorum.” dedi. Bunun üzerine: “Ne tür bir göz ilacı istiyorsun/göz ilacı ne şeydir?” diye sordular. Bunun üzerine Mevlânâ Dervîş: “Özbeklerin at fişkısıdır. Ne kadar ararsam arayayım bulamıyorum.” dedi.

Ubeydullah Han: “Bu şahsa divane demek akılsızlıktır. Bilakis zaman ehlinin akıllılarının en akıllısıdır.” dedi.

Dördüncü Hikâye

Bir gün aşırı Râfizîlerden oluşan bir topluluk, ona/Mevlânâ Dervîş’e lanet etmek ve küfretmek maksadıyla saldırdı. O, bu saldırıdan şu manayı çıkartarak: “Ey idraki olmayan topluluk! Korkusuz cahil cemaat! Sizin tamamınız taklit ederek iş yapıyorsunuz, hakikatten ise haberiniz yok. Siz işitmemişsiniz ki, (Râfizîlere) lanet eden kişiye Allahu Teâlâ cennette bir köşk verir, İhlas suresini okuyan kişiye ise on köşk verir. Ben bir

⁵Metinde bu kısım boş bırakılmıştır.

divaneyim ki on köşkü bıraktım bir tanesini istiyorum” dedi. Akabinde İhlas suresini okumaya başladı. O topluluk hayran olup gülmeye başladılar ve Mevlânâ Derviş’ten el çektiler. Kısacası, bu tatlı dilliliği kendisini somurtkan topluluktan kurtardı.

Beşinci Hikâye

Han’ın imam ve naibi olan Hâfız-ı Mîrâsî, uğradığı çekememezlikten hem güçsüz kalmış hem de sabır gömleği yırtılmıştı. “Han’ım, benim de Divane’yle ilgili güzel bir hikâye aklımda. Eğer izniniz olursa arz edeyim.” dedi. Hazret-i Han, istemeyerek anlatmasına izin verdi ve ona anlat dedi. O da hikâyeyi anlatmaya başladı:

Herât’ta divane olan biri vardı. Onu garip bir eve hapsedtiler. Onun sohbet ettiği bir kişi onu görmeye gitti. O divane, onu görünce memnun oldu. Onu, huzuruna çağırıldı. Evin kapısına varınca dedi: Bu eve buyur et. İçeri girmek isteyince, divane kapının önünü kesti. Eline bir bıçak alıp dedi ki: Bu evden dışarı çıkarsan seni öldürürüm. O kişi, korkarak evin köşesine oturdu ve o divane bıçakla zemini kazıyarak bir toprak birikintisi oluşturdu. O toprak birikintisini karıp yuvarlak hale getirdi. O sohbet arkadaşına: “Ağzını aç.” dedi. O kişi korkudan ağzını açtı. O çamur toplarından birini onun ağzına attı.

Tesadüfen, Hâfız, hanın karşısında oturuyordu. Divaneden naklettiği işaretlerle dönüp dönüp hana bakıyordu. Sultan öyle bir kederlenip üzüldü ki, sanki başından kaynar sular dökülmüştü. Han: “İnsan konuşmadığı müddetçe hüneri ve kusuru gizlidir.” dedi.

Altıncı Hikâye

Yukarıda anlatılan hikâyeden sonra Han: “Bu gece bu mecliste Mevlana Vâsîfî’den başka kimse anlatmasın.” dedi. Han ayrıca: “Anlatılan hikâye, zihinlerdeki kudüret ve sıkıntıyı ortadan kaldıracak özelliğe olsun.” dedi. Vâsîfî şöyle anlatmaya başladı:

Kadim dönemde zarif, latif ve hoş-tabiattlı bir adam vardı. Zamanın olayları onu iflâsa sürükledi. O dönem padişahının huzuruna gitti ve dedi: Ey şah! Ben ekmek ve yoğurdu çok severek yerim. Padişah güldü

ve emri üzerine ekme ve yoğurt hazırladılar. O kişi, bir kâse içerisindeki o yoğurdu karıştırıp içerisine bir miktar su kattı ve ekmeği içine doğradı. Daha sonra kâsenin üzerine bir örtü örttü. Renkli ve tatlı bir hikâye anlattıktan sonra, örtüyü o kâsenin üzerinden kaldırdı. Kâsenin içerisindeki ekme ve yoğurdu yedi. Padişaha dua edip sena kıldı (onu övdü). Bu tavır, padişahın çok hoşuna gitti. Bunun üzerine: “Ona bin han parası verilmesini emretti.” Onun etrafında büyük bir kalabalık oluştu. Verilen paradan dolayı fazlasıyla bir huzur ve feragatin ortaya çıktığı görüldü. Falanca, senin ahval ve durumun belli oldu. Bu mal ve mülkün birden nasıl oluştu diye sordu. O da: “Padişahın hizmetine koştum, onun huzurunda ekme ve yoğurt yedim ve bu serveti kazandım.” dedi. Soruyu soran kişi de padişahın huzuruna giderek ekme ve yoğurt istedi. Padişah bu adamı da önceki adam gibi düşünüp ekme ve yoğurt getirip önüne koymalarını emretti. Bir lokma ekmeği yoğurda batırıp bir parçasını yere attı, bir parçasını kendi yanına koydu, bir parçasını da sakalına bulaştırdı. Padişah, bu iş böyle yapılır mı diye sordu. O da evet dedi. Buyurdu ki ona on tokat atın, ayrıca on adet kırbaç vurun ve onu meclisten kovun.

Bu hikâye anlatıldığında mecliste büyük bir gürültü koptu. Kin ve nefretleri olan bir topluluk o kadar gülüp maskaralık ettiler ki, Hâfız rezil ve rüsva oldu.

Beyit:

بوریا یاف اگر چه بافنده است
نبردش به کار گاه حریر

Hasır dokuyan, dokumacı olsa bile, onu ipek tezgâhında oturtmazlar.

Haniye Medresesi’nde yapılan gece meclisinin keyfiyeti, efendi ve övünç sahibi Mevlânâ Seyyid Şemsü’ddîn Muhammed-i Küretî’nin içinde bulunduğu ve çoğunluğunu âlimlerin oluşturduğu bir topluluğa ulaştı ve o topluluk bu olaya gülerek dediler ki: Mevlânâ Mahmûd’un bu ahmaklığını biliyorduk, ancak bu şekilde görmemiştik. Sultan buyurdu ki: Bu

hususu fazilet ehlerinden ve ilim erbabından sorsunlar. Şu şekilde bir fetva yazdılar: Fazilet ve kemal erbabından, ilim sahiplerinden bu konu hakkında ne buyuruyorsunuz, ki bir şahıs مفعول ما لم يسم فاعله (terc.: fâili/öznesi zikredilmemiş mef'ûl/tümleç) ki tarifinde faili gizlenmiş her mef'ûldür buna nasıl itiraz edilir. Bu tarif, hiçbir kimse için doğru bir tarif olmadı. Bununla birlikte hiçbir kimse "bütün mef'ûllerin muarrefi" değildir. Bunun üzerine bir kişi cevap verdi: "Bu bütün şahıslardır." Bu cevap, kemal ve fazilet erbabının huzurunda makul ve muteber olur mu? Tesadüfen Mevlânâ Kemâlüddîn Hacı-yi Tebrîzî Semerkand'dan sultana hizmet için Buhârâ'ya gelmişti. Bu fetvayı onaylayıp "Bu cevap doğru değildir. Bunu söyleyene söz söylemek gerekmez (krş. هذا الجواب ليس بصواب و قابله غير قابل للخطاب)" şeklinde imzaladı.

Sonuç

Buhârâ'da tertip edilen ve Vâsîfî tarafından aktarılan bu edebî meclisler, bu tip meclislerin hüviyeti hakkında bize çeşitli bilgiler sunmaktadır. Buna göre; bu tip meclislerde bazı şiirler/şiir türleri değerlendirilmekte, bazı şiirler okunmakta, okunan şiirler üzerinde yorumlar yapılmaktadır. Ayrıca irticalen bazı şiirler söylenmektedir. Bu meclislere, hem dönemin önemli şairleri davet edilmekte hem de davet edilen ve katılanların isimleri zikredilmektedir. Yine bu meclislerde bazı muammalar okunup çözülmektedir. Hatta bu muammaların ya isim zikredilerek ya da zikredilmeden çözüldükleri müşahede edilmektedir. Ayrıca çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Bu hikâyelerin anlatılması, bazen bizzat sultan tarafından istemektedir. Meclisin sonunda uygun görülürse çeşitli ihsanlarda bulunmaktadır.

(Devam edecek)

Kaynakça

- KARTAL, Ahmet (2017), Baykara Meclislerinden Çırağan Eğlencelerine LÂLEZÂR Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- VÂSİFÎ, ZeynüddînMahmûd-ı Vâsîfî (1349), Bedâyi'u'l-vekâyi', nşr. A. Boldirev, Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YILDIRIM, Nimet (2001), Fars Edebiyatında Kaynaklar, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.